

MICHAŁ SIERBA
UNIwersytet Łódzki

Potwierdzenie i rozszerzenie aktu nadania prawa magdeburskiego dla Orli (1643)

Przedstawiona poniżej edycja źródłowa dotyczy potwierdzenia i rozszerzenia w 1643 r. przez Janusza Radziwiłła młodszego przywileju na prawo miejskie Orli. Miasto to stanowiło centrum administracyjne radziwiłłowskich dóbr orlańskich, które położone były na południe od Bielska i znajdowały się w powiecie brańskim w ziemi bielskiej w województwie podlaskim.

Akt lokacyjny nadał Orli Krzysztof II Radziwiłł w roku 1614 lub 1618. Nie można określić dokładnie datacji pierwszego przywileju, ze względu na rozbieżności w źródłach i brak zachowania oryginalnego dokumentu. Wyedytowany poniżej tekst potwierdzenia nadania prawa miejskiego wraz z jego rozszerzeniem wspomina, iż pierwotnie akt został nadany w 1618 r.¹ W dziale XI Archiwum Warszawskiego Radziwiłłów znajduje się kopia obejmująca jedynie treść pierwotnego nadania, która wyznacza inną datę powstania dokumentu. Przywilej miał zostać wydany w Orli w święto Trzech Króli w 1614 r.²

Oryginalny dokument pierwotnego nadania praw miejskich nie przetrwał do naszych czasów, gdyż spłonął w pożarze miasta. Krzysztof Radziwiłł potwierdził i rozszerzył ten przywilej w 1634 r. na prośbę mieszczan orlańskich. Odtworzył jego treść na podstawie odpisu dokumentu, który wcześniej przepisano do „ksiąg dwornych”. W 1643 r., ponownie na prośbę mieszczan orlańskich, przywilej potwierdził Janusz Radziwiłł (późniejszy hetman wielki

¹ Nie podaje za to dnia ani miejsca nadania. Archiwum Warszawskie Radziwiłłów [dalej: AR], dz. XI, sygn. 39, Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], s. 11–14; dz. XXIII, teka 105, plik 1, s. 2–12.

² AR, dz. XI, sygn. 37, AGAD, s. 22–24.

litewski i wojewoda wileński). Oprócz tego rozszerzył go o nowe prawa, ale i obowiązki.

Tekst niniejszej edycji źródłowej został sporządzony na podstawie kopii dokumentu z 1643 r. Za podstawę wydania posłużył akt znajdujący się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, w XXIII dziale Archiwum Warszawskiego Radziwiłłów w tece 105, pliku 1, na stronach 8–12 (rękopis 1). Tekst jest napisany odręcznie na kartach o formacie zbliżonym do A4. Nieznana jest dokładna data powstania tej kopii, ani to, kto ją sporządził.

W przypisach tekstowych będą podawane odmianki tekstowe z dwóch innych kopii niniejszego aktu. Pierwsza z nich znajduje się pod tą samą sygnaturą, co edytowany tekst, lecz na stronach 2–7 (rękopis 2). Druga mieści się w dziale XI Archiwum Warszawskiego Radziwiłłów, pod sygnaturą 39 na stronach 11–14 (rękopis 3). Kopie te różnią się między sobą przede wszystkim w zapisie niektórych słów lub w ich kolejności, ale w rękopisie 3 są także opuszczenia niektórych fragmentów tekstu lub pojedynczych wyrazów. Rękopisy 2 i 3 zostały sporządzone na polecenia księcia Radziwiłła, niestety nie wiemy którego i w którym roku. Autorem odpisów był nieznany nam bliżej Tomasz Lotarowicz.

Oprócz wyżej wspomnianych kopii istnieją jeszcze inne, późniejsze, które nie będą nas interesować. Dwie z nich pochodzą z 1799 r. i zostały sporządzone na polecenie władz pruskich³. Kopię części omawianego dokumentu z 1643 r. sporządził też w 1955 r. Jan Glinka, wycinając z niego jedynie fragment pierwotnego nadania praw miejskich. Odpis ten powstał na podstawie wyżej omawianych rękopisów 1–2⁴. Zawiera on jednak liczne błędy, które najprawdopodobniej za nim powtórzyła Halina Goworko w aneksie swej pracy magisterskiej⁵.

Tekst wyedytowano według zasad instrukcji wydawniczej Kazimierza Lepszego⁶. Pisownia i interpunkcja została w tekście głów-

³ Kamera Wojny i Domen, sygn. 3469, Archiwum Państwowe w Białymstoku, k. 117–122v.

⁴ Teki Glinki, teka 290, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie, s. 8–10.

⁵ Widać to po lekturze tekstu i po błędnym zapisie bibliograficznym w przypisie, gdzie autorka odwołuje się do strony 1. H. G o w o r k o, *Orla i włość orlańska w XVI–XVIII wieku*, praca magisterska powstała pod kierunkiem doc. dr. hab. S. Alexandrowicza, Białystok 1982, mps.

⁶ K. L e p s z y, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do poł. XIX w.*, Warszawa 1957.

nym zmodernizowana tak, by odpowiadała dzisiejszym standardom. W związku z tym, że w tekście XVII-wiecznym nie pojawiała się litera „ó”, została ona wstawiona w wyrazach, które dziś pisze się z użyciem tej litery, np. w wyrazie „który”. Wstawiano także, tam gdzie jest to wymagane, inne litery takie jak: „ż”, „ź”, „ś” i „ć”. Zdarzały się też sytuacje, gdzie dwuznak „dz” zamieniano na „ć”, np. w słowie „bydz” na „być”. Samogłoski „i” i „y”, a także spółgłoskę „j” w tekście modernizowano według wskazówek instrukcji wydawniczej, co tyczy się także innych niewymienionych tu liter. W źródle wiele wyrazów było pisanych łącznie, np. „wtem”. Podczas edycji zostały one rozłączone. Zmodernizowano także nazwy miejscowości na dzisiejsze, np. zamiast „Orle” jest „Orla”. Dostosowano również do dzisiejszych standardów pisownię małych i dużych liter. Wszystkie dopiski edytora w poniższym tekście zostały umieszczone w zawiasach kwadratowych i zapisane kursywą. Dotyczy to m.in. dodawania liter w wyrazach, w których ich ewidentnie brakowało, np. formę ze źródła „rzemieśnikom” zmieniono na „rzemieś/l/nikom”. W edycji pojawiają się także skróty: J. K. M. – Jego Królewskiej Mości, Ks. J. M. – Księcia Jego Mości, W. Ks. – Wielkiego Księstwa.

Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Warszawskie
Radziwiłłów, dz. XXIII, teka 105, plik 1, s. 8–12

Janusz Radziwiłł Książę na Birżach i Dubinkach, podkomorzy W. Ks. Litewskiego, ^akamieniecki, ^akazimierski^a, sejweński, bystrzycki *ect.* starosta.

Oznajmuję tem^b listem moim, iż produkowali przede mną mieszczanie moi orlańscy^c przywilej śp. Ks. J. M., pana, ojca i dobrodzieja mego^d im dany, prosząc aby/*m*^e go konfirmował, który od słowa do słowa tak się w sobie ma:

Krzysztof Radziwiłł Książę na Birżach i Dubinkach, wojewoda wileński, hetman wielki W. Ks. Litewskiego, mohylewski, sejweński, bystrzycki *ect.*^f starosta.

^{a-a} Rkps 2 i 3 kolejność: kazimierski, kamieniecki.

^b Rkps 2 i 3: tym.

^c Rkps 1 i 3: orlenscy; rkps 2: orlęsci.

^d Rkps 2 i 3: mego.

^e Rkps 1 i 2: aby; rkps 3: abym.

^f Rkps 3 brak skrótu *ect.*

Czynię wiadomo^a, iż mieszczenie moi orlańscy^b straciwszy przez ogień, którym miasteczko Orłę ^ddo szcztu^c było wygorzało^d, przywilej mój na fundowanie miasteczka i na wolności onym w roku 1618 dany suplikowali mi, aby inszy przywilej na to miejsce ^emogli otrzymać^e. Ja^f tedy słuszną ich prośbę uznawszy^g, a kopiej ^hpierwszego przywileju^h z ksiąg dwornych zasięgnawszyⁱ, kazałem ją tu od słowa do słowa wpisać, która tak się ma w sobie:

In nomine Domini amen. Ja Krzysztof Radziwiłł Książę na Birzach i Dubinkach, hetman polny W. Ks. Litewskiego, sejweński, żyźmorski, bystrzycki, poszyrwiński starosta. Wszy/s/tkim wobec terażniejszego i ^jna potem^j przyszęgo wieku ludziom, ku wiecznej pamięci wiadomo czynię, iż ja w majątności mej ojczystej w podlaskim województwie, ^kw powiecie^k brańskim leżące^l, Orla nazwanej, funduję i zakładam miasteczko, pozwal^maj^mac^m w nim ludziom wszelakiego stanu, tak chrześcijanom wszelakiego nabożeństwaⁿ, jako i Żydom, ^s8/ kupcom, rzemieś^lnikom, kramarzom, szynkarzom i jakiegożkolwiek poczwięgo^o powołania i kondycyjej osobom fundować się i ^rbudować na placach dla^p miejskiej osady^r wymierzonych, jako najochędożniej kosztem ich własnym, według przełożenia każdego z nich. Upewniam zatem^s od siebie i od potomków mych^t, każdego w tem^u mieście osiadającego^w, iż od daty tego listu mego do dziesiątka lat od wszelakich powinności, płatów,

^a Rkps 2: wiadoma.

^b Rkps 1 i 3 orlenscy; rkps 2: orlęsci.

^c Rkps 2: do szętu.

^{d-d} Rkps 3 kolejność: było wygorzało do szcztu.

^{e-e} Rkps 2: mgli otrzymat.

^f Rkps 2: tą.

^g Rkps 1: uznujesz; rkps 2 i 3: uznawszy.

^{h-h} Rkps 2 kolejność i forma: przywiliu pierwszego.

ⁱ Rkps 2 i 3: zasiągszy.

^{j-j} Rkps 3 brak: na potem.

^{k-k} Rkps 2 brak: w powiecie.

^l Rkps 2: lieżącej.

^m Rkps 3: pozwalając.

ⁿ Rkps 2: nabożęstwa.

^o Rkps 2: poczwięgo.

^p Rkps 2 brak: dla.

^r Rkps 3 kolejność: budować dla miejskiej osady na placach.

^s Rkps 2 i 3: zatym.

^t Rkps 2 i 3: moich.

^u Rkps 2 i 3: tym.

^w Rkps 2: osiadającego.

kapszczyzn^a, handlów, targów, jarmarków wolności zażywać będzie, dla tem^b prętszego tego miasteczka zapomożenia. A dla lepszego^c rządu ma być zawždy z ramienia mego przez urzędnika orlańskiego z wiadomością moją, z pośrzodku mieszczan człowiek uczciwy, ro/z/sądny^d, w stanie^e i w postępkach nienaganiony, dobrze osiadły wójtem obrany. A do niego dla ro/z/sądzenia^f spraw i krzywd^g potocznych osób sześć, także cnotliwych, nienaganionych ławnikami, a pisarz jeden, którzy przysięgę, wedla roty miast magdeburskich^h, mnie albo potomkom moim i miastu wszy/s/tkiemuⁱ uczyniwszy, z wiadomością^j urzędnika mego, mają poważne i krwawe^k sprawy sądzić i odprawować. Winy na przestępnych i swawolnych mnie należące zostawiwszy^l *sub censura* urzędnika mego *iuxta quantitatem excessu*. Targi w pomienionym^m miasteczku moim Orli pewnego dnia, to jest we śrzodę, w rynku przy ratuszuⁿ przez osoby wszelakie, tak w miasteczku mieszkające, jako i przyjezdne kupce, kramarze, Sz/k/oty, Żydy i insze tym podobne ludzie dobrowolne, krom przénagabania wszelkiego jadnego odprawowane być mają^o. A jarmark z dawna zwykły o św. Semenie, wedle starego kalendarza⁷ z zwykłą powinnością z oddawaniem targowego, łokciowego, funtowego i gar/n/cowego i kwartowego. Czego wszy/s/tkiego^p, aby sprawiedliwie mierzono wójt ma doglądać, a z przestępnych wina dworowi mojemu^r miara takowasz po wyjściu wolności ma być sprawiedliwa, jako w mieście [s. 9] królewskim Bielsku, a nie

^a Rkps 3: kapczyzn.

^b Rkps 2 i 3: tym.

^c Rkps 2: lepszego.

^d Rkps 2: rozsądny

^e Rkps 2: w sławie; rkps 3: własnie.

^f Rkps 3: rozsądzenia.

^{g-g} Rkps 2 i 3 kolejność: krzywd i spraw.

^h Rkps 1-3: maydeburskich.

ⁱ Rkps 2 i 3: wszystkimu.

^j W rkps 2 po tym wyrazie jest litera „u”.

^k W rkps 2 słowo „krwawe” zostało skreślone, a nad nim ponownie napisano „krwawe”.

^l W rkps 3 po tym wyrazie jest „brac”.

^m Rkps 2: pomionym.

ⁿ Rkps 3 po tym wyrazie jest „bydz maia”.

^{o-o} Rkps 3 brak tego fragmentu.

⁷ Chodzi tu najprawdopodobniej o św. Symeona Słupnika Starszego, który był patronem prawosławnej parafii orlańskiej. Wspomnienie świętego przypada 1/14 IX.

^p Rkps 2 i 3: wszystkiego.

^r Rkps 2: moiego.

insza. Karczmy piwne, miodowe, gorzałczane od kap/sz/czyzny^a wolne, aż po wyjściu wolności^b powinni będąc kap/sz/czyznę^c płacić arendarzowi podług ustawy. Powinność pomienionych mieszczan moich po wyjściu lat dziesięciu ode mnie onym kondonowanych takowa ma być: z placu jednego każdy z nich powinien będzie płacić po groszy dziesięciu ^dpolskich w rynku; a w ulicach po groszy sześciu polskich; z ogroda po groszy sześciu polskich; z morga jednego po groszy sześciu polskich; z ról, którzy mieszczanie używać będą, z włóki po złotych dziesięciu^d, a z półwłoka po złotych pięciu *et sic per consequens*. A to zarazem mają począć z ról czynsz pomieniony płacić, dla tej przyczyny iżem im kazał rozmierzyć grunt mój własny gotowy^e, dobrze uprawiony, z którego zarazem po zdjęciu pożytków każdy płacić *ex nunc* powinien będzie. Do tego tłok cztery do żniwa w rok powinni będą odprawować, a to aż po wyjściu wolności wszyscy mają począć służyć. Do naprawienia^f groble i stawu czasu gwałtu powinni będą, zarazem wszyscy *in genere* obywatele miejscy wychodzić z czym rozkazą, tak pod wolnością, jako i po wolności. Do podwód, ani porywczych^g, ani dalekich, nie mają być mieszczanie pociągane^g, ale od nich będą całe wolni. Budowaniem swoim wolno będzie, jako kto chce szafować, z tąż powinnością i płatem, tylko za wiadomością i za pismem urzędowym, budowania jednak nie ruszając. Zbywszy budowania wolno odejść albo zostać w mieście i na wsi, na mniejszej^h i na większejⁱ konditiej.

Po śmierci bezpotemnego mieszczanina, dom i majątność jego na bliskich krewnych ma spadać *iure de volutorio* z powinnością na pana, a gdzieby ich nie było *iure caduco* na pana. Słodownie, browary, winnice [s. 10] każdy może mieć mieszczanin według przemożenia, ale^k na ustroniu^l, aby kominy warowane były. Z któ-

^a Rkps 3: kapszczyzny.

^b Rkps 2 „wolności” napisane nad wyrazem „powinni”.

^c Rkps 3: kapszczyzne.

^d Rkps 3 brak tego fragmentu.

^e Rkps 2 nad „do” napisane „gotowy”.

^f Rkps 3: naprawowania.

^g W znaczeniu – bliskich, dorywczych.

^h Rkps 3: pociągani.

ⁱ Rkps 3: najmniej.

^j Rkps 2 i 3: największej.

^k Rkps 2: spudać.

^k Rkps 3 po słowie „ale” dodano „az”.

^l Rkps 2: ustroni; rkps 3: ustronia.

rych browarów, winnic pokocielszczyzny od każdego urobienia piwa, miodu, gorzalki powinni będą dawać po groszy trzy polskich po wyjściu wolności.

Do gaszenia ognia, którego Boże uchowaj, powinni będą mieć pod ratuszem haków^a dziesięć z żelazem^b okowanych, a przy domiach powinni będą mieć drabiny, wiadro, albo wodę w beczce.

Ratusz w poiśrzodku^c rynku swem^d sumptem mieszczanie zbudują, a prowent jakikolwiek z niego pójdzie z kramów, ^{fz} jatek^e, z kletek^f i^g z wagi miastu daruję, ^{ha} oni go^h na poprawkę ratusza i na ozdobę miasta obracać i z niego się wyliczać powinni będą.

Na koniec, gdy obaczę, że się za tą moją fundacją budować i w dobrzym rządzie pomnażać będą, tedy onych większemiⁱ wolnościami i prawem magdeburskim^j, wedla przykładów miast J. K. M. przyległych, obdarować obiecuję. Na to wszy/s/tko^k dla upewnienia każdego^l, którzy tam mieszkać i budować się mają, tę moją fundacją pomienionym mieszczanom moim pod tą^m moją pieczęcią i z podpisem ręki mejⁿ. Pisan w Wilnie dnia 17 *octobra* roku pańskiego^o 1634. Radziwiłł wojewoda wileński, hetman wielki W. Ks. Litewskiego.

Stosując się tedy do woli śp. Ks. J. M. pana, ojca, dobrodzieja mego, ten przywilej *in toto* zachowuję, a życząc, aby miasteczko w ^pjako w^p najlepszym porządku pomnożenie brało, to jeszcze przydaje:

Acz według przywileju miały by się targi odprawować we śrzo-
dę, jednak zwyczaju terażniejszego na ten czas nie odmieniając,

^a Rkps 3 brak tego słowa.

^b Rkps 1: zielazem.

^c Rkps 3: posrzodku.

^d Rkps 2 i 3: swym.

^e Rkps 2: jate.

^f Rkps 3 kolejność: z kletek, z jatek.

^g Rkps 3 brak „i”.

^{h-h} Rkps 2 słowa „a oni go” napisane nad wyrazami „daruję na poprawkę”.

Rkps 3 brak tych słów.

ⁱ Rkps 3: wiecznemi.

^j Rkps 1–3: maydeburskim.

^k Rkps 3: wszystko.

^l Rkps 2 słowo „każdego” wpisane nad „ktorzy”.

^m Rkps 3 brak tego słowa.

ⁿ Rkps 3: moyei.

^o Rkps 2 i 3 brak tego słowa.

^{p-p} Rkps 2 i 3 kolejność: w iako.

pozwalam, aby do dalszej mojej woli^a w niedzielę odprawowane były, to^b tylko warując, żeby nie targowali nic, aż się nabożeństwa we zborze i w cerkwi odprawia, na co osobliwe [s. 11] hasło będzie dzwonienie. A żeby tak dla ozdoby, jako i obrony miasta porządek był tym lepszy, daję im chorągiew, a oni dziesiątki między sobą postanowić i dziesiątniki obrać. Rysztunek^c przy tym sprawić sobie mają, to jest: dziesiątnicy^d halabarty albo dardy⁹, a mieszczanie wszyscy, żadnego domu nie wyjmując, muszkiety. A Żydzi też parobków stawiać do popisu^e powinni, który popis co rok raz odprawować się ma we wtorek świąteczny według starego kalendarza, na który każdy z domu stanąć powinien pod winą kop czterech na dwór, w czym^f od daty tego przywileju za rok sporządzić^g się mają. A że dotąd pieczęci nie mieli, tedy im daję orła czarnego w czerwonym polu, w prawej nodze topór trzymającego, jako we^h śródku tego przywileju jest wyrażony¹⁰. Postanawiam i to, aby parkan wkoło miasta opravowali, aⁱ na którym placu byłaby dziura, winy kopę zapłacić i tydzień w turmie miejskiej siedzi^{e/}ci. Pod też wszystkie powinności ulicę nową^k osadne, skoro im wyjdą^l swobodym^m, podpadać będą. Co wszystko dla lepszej pewności ręką moją podpisawszy, pieczęć przyłożyć kazałem. Dan w Zabłudowie dnia 13 maja roku 1643.

Janusz Radziwiłłⁿ [s. 12]

^a Rkps 2 kolejność: woli moiej.

^b Rkps 3 brak tego słowa.

^c Rkps 3: rysztunek.

^d Rkps 3: dziesiątniki.

^e Rkps 2: popisow.

^f Rkps 2 i 3: czym.

^g Rkps 2: sporządziczy.

^h Rkps 3: wey.

ⁱ Rkps 3 zamiast „a” jest „y”.

⁹ Darda – broń drzewcowa, rodzaj piki.

¹⁰ W oryginale przywileju była odbita pieczęć. W kopi będącej podstawą wydania jest zaznaczone miejsce, gdzie ta pieczęć pierwotnie się znajdowała. Zaznaczono ją jako okrąg w górnej części s. 10, wyśrodkowany, zaczynający się w 4, a kończący w 9 wierszu. W środku jest napis *Locus Sigilli*, czyli „w miejsce pieczęci”. Rkps 2 i 3 pozbawione są tego elementu.

^j Rkps 2 i 3: siedziec.

^k Rkps 2 i 3: nowo.

^l Rkps 1–3: wynida.

^m Rkps 2 i 3: słobody.

ⁿ Obok podpisu Janusza Radziwiłła znajduje się mały okrąg z napisem *Locus Sigilli*, gdzie pierwotnie znajdowała się pieczęć księcia.